

GODNOŚĆ CZŁOWIEKA FUNDAMENTEM WARTOŚCI PROEKOLOGICZNYCH

HUMAN DIGNITY AS THE FOUNDATION OF ENVIRONMENTAL VALUES

Sebastian Sobczuk^{1(A-G)}, Beata Wołosiuk^{1(B-G)}

¹Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biala Podlaska, Poland

Sobczuk, S., Wołosiuk, B. (2021). Godność człowieka fundamentem wartości proekologicznych / Human dignity as the foundation of environmental values, *Rozprawy Społeczne / Social Dissertations*, 15(2), 1-12. <https://doi.org/10.29316/rs/136390>

Wkład autorów/
Authors' contribution:
A. Zaplanowanie badań/
Study design
B. Zebranie danych/
Data collection
C. Dane – analiza i statystyki/
Data analysis
D. Interpretacja danych/
Data interpretation
E. Przygotowanie artykułu/
Preparation of manuscript
F. Wyszukiwanie i analiza
literatury/
Literature analysis
G. Zebranie funduszy/
Funds collection

Streszczenie: Godność człowieka jest fundamentem warunkującym właściwą relację człowieka względem środowiska naturalnego. Jej respektowanie warunkuje właściwe rozumienie i hierarchię wartości proekologicznych. Należy do nich szacunek dla życia i zdrowia osoby, a także wrażliwość, odpowiedzialność, powściągliwość, solidarność, praca, odwaga bycia, mądrość. Godność człowieka można, zatem uznać za najwyższą wartość proekologiczną, zaś na jej realizacji powinny się opierać wszelkie działania mające na celu przezwycięzenie zaistniałego kryzysu ekologicznego, którego źródło znajduje się w samym człowieku.

Materiał i metody: Zastosowano metodę analizy literatury oraz selekcję treści w celu uzyskania syntezy omawianych zagadnień.

Wnioski: Respektowanie godności człowieka i wpływających z niej wartości proekologicznych, stanowi najlepszą gwarancję zarówno na wyjście z zaistniałego kryzysu ekologicznego, jak też trwanie we właściwych relacjach ze światem przyrody. Z godności człowieka, jako najwyższej wartości proekologicznej, oprócz wspomnianej powyżej właściwej hierarchii wartości proekologicznych, wyłania się również naczelną zasadą proekologiczną, którą można określić jako bycie kimś dla drugich.

Słowa kluczowe: godność człowieka, wartość, wartości proekologiczne, ekologia

Summary: Human dignity is the foundation that determines the proper relationship between man and the natural environment. Respecting it determines the proper understanding and hierarchy of pro-ecological values. These include respect for the life and health of a person, as well as sensitivity, responsibility, restraint, solidarity, work, courage to be, wisdom. Therefore, human dignity can be considered the highest pro-ecological value, and its implementation should be the basis for all activities aimed at overcoming the ecological crisis.

Material and methods: Literature analysis and content selection to obtain synthesis of the discussed issues.

Conclusions: Respecting human dignity and the pro-ecological values resulting from it is the best guarantee both for overcoming the ecological crisis that has arisen, as well as maintaining proper relations with the world of nature. From human dignity as the highest pro-ecological value, in addition to the above-mentioned proper hierarchy of pro-ecological values, emerges also the main pro-ecological principle, which can be defined as being someone for others.

Keywords: human dignity, value, pro-ecological values, ecology

Tabele/Tables: 0

Ryciny/Figures: 0

Literatura/References: 40

Otrzymano/Submitted:
16.04.2021

Zaakceptowano/Accepted:
05.05.2021

Adres korespondencyjny: Sebastian Sobczuk, Zakład Pedagogiki, Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, ul. Siderska 95/97, 21-500 Biała Podlaska; email: sobczuk.s@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-1768-3771>

Copyright by: Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Sebastian Sobczuk

Czasopismo Open Access, wszystkie artykuły udostępniane są na mocy licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-użycie niekomercyjne-na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-SA 4.0, <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>).

Wstęp

Realizacja *godności człowieka* nadaje właściwą wartość i kierunek życiu ludzkiemu we wszystkich jego przejawach a więc także w relacji względem środowiska naturalnego. Odstania odpowiednie wartości, pełniąc funkcję integracyjną, motywacyjną czy obronną. Uznanie godności osoby ludzkiej za najwyższą wartość ma również fundamentalne znaczenie w poszukiwaniu i rozumieniu *wartości proekologicznych*. Na takim podejściu powinny się opierać wszelkie działania związanych z *ekologią¹ czy ochroną środowiska²*, można w nim upatrywać drogę do przezwyciężenia zaistniałego *kryzysu ekologicznego³*. Kryzys ten, bowiem odstania sytuację nie tyle świata, co człowieka – kryzys człowieka w człowieku – i związany z nim kryzys właściwej hierarchii wartości, który z tę niewłaściwą relacją człowiek – przyroda odpowiada. Uznanie godności osoby ludzkiej za wartość najwyższą pozwala te wartości właściwie wskazać, uporządkować i rozumieć.

Godność człowieka najwyższą wartością proekologiczną

Godność człowieka stanowi specyficzną wartość osoby ludzkiej (Piwowski, 1993). Jest wartością wartości, czyli wartością dla najwyższej wartości na świecie, jaką jest człowiek (Mazurek, 2001). Skutkiem tego godność wyznacza wielką wartość człowieka, niewspółmierną z niczym innym. Istotne jest, by człowiek był tej wartości świadomy i ją odczuwał (Szlaga, 1996).

Z. Chlewiński uważa, że godność osoby ludzkiej „integruje osobowość niezależnie od doświadczeń pozytywnych lub negatywnych (rdzeń osobowo-

Introduction

Implementation of *human dignity* gives the right value and direction to human life in all its manifestations, and thus also in relation to the natural environment. It reveals the appropriate values, performing an integrative, motivational or defensive function. Recognizing the dignity of the human person as the highest value is also of fundamental importance in seeking and understanding *pro-ecological values*. All activities related to *ecology¹ or environmental protection²*, it can be seen as *a way to overcome the existing ecological crisis³*. This crisis reveals the situation not so much of the world as of man – the crisis of man in man – and the related crisis of the proper hierarchy of values which responds to the inappropriate relationship between man and nature. Recognizing the dignity of the human person as the highest value enables the values to be properly identified, organized, and understood.

Human dignity is the highest pro-ecological value

Human dignity is a specific value of a human (Piwowski, 1993). It is the value of value, i.e., the value for the highest value in the world, which is man (Mazurek, 2001). Consequently, dignity determines the great value of man, disproportionate to anything else. It is important that a person is aware of this value and feels it (Szlaga, 1996).

Z. Chlewiński believes that the dignity of a human “integrates the personality regardless of positive or negative experiences (personality core), helps to direct and affirm life regardless of conditions,

¹ Termin *ekologia* wywodzący się od greckich słów *oikos*, oznaczające „dom”, „miejsce życia” oraz *logos* – „słowo”, „nauka” wprowadzony został w 1869 roku przez niemieckiego biologa Ernesta Haeckela, na określenie naukowego badania interakcji między organizmami a ich środowiskiem. Ekologia jako *oikos logos* oznacza zatem dosłownie dziedzina wiedzy o organizmach w ich domu – w ich naturalnym środowisku (Matczak, 2003); Ekologia jest dziedziną nauki zajmującą się gospodarką w jej ekosystemach, a także strukturą i funkcjonowaniem biosfery, bezpośrednio zaś i pośrednio obejmuje całość zjawisk dotyczących wzajemnych zależności między organizmami i ich zespołami, a ich biotycznym i abiotycznym środowiskiem. Obecnie znacznie poszerzona, obejmuje także środowisko człowieka i zachodzące w nim zmiany będące skutkiem działalności człowieka (Trojan, 1981; Odum, 1982; Remmert, 1985; Mierzwiński, 1991); Wśród wielu różnych określeń pojęcia ekologia istotę ekologii najpełniej wydaje się ujmować definicja E. P. Oduma, który określa ją jako „naukę o strukturze i funkcjonowaniu przyrody w rozumieniu, że człowiek jest częścią przyrody” (Odum, 1982, s. 18). Można również o niej powiedzieć, że jest „opowieścią o domu żywej istoty”, domu rozumianym jako całość otoczenia (z biotycznymi i abiotycznymi elementami środowiska), a także „opowieścią o gospodarstwie przyrody” (Umiński, 1995, s. 12).

² Całością działań zmierzających do naprawienia wyrządzonych szkód lub zapobiegających wyrządzeniu szkód fizycznemu otoczeniu lub zasobom naturalnym, jak też działania zmierzające do zmniejszenia ryzyka wystąpienia takich szkód, bądź zachęcające do efektywnego wykorzystywania zasobów naturalnych, w tym środki służące oszczędzaniu energii i stosowania odnawialnych źródeł energii. Nauka o ochronie środowiska to sozologia (Dobrzański, 2019).

³ Stopień zanieczyszczenia środowiska, po jego przekroczeniu środowisko nie posiada zdolności samooczyszczenia i samoodtworzenia biocenoz i ekosystemów. Kryzys ekologiczny poprzedza katastrofę ekologiczną (Dobrzański, 2019; Hull, 1998; Weizsäcker, 1990; Meadows D.H., Meadows, D.L., Randers, 1995).

¹ The term *ecology*, derived from the Greek words *oikos*, meaning “home”, “place of life” and *logos* – “word”, “science” was introduced in 1869 by the German biologist Ernest Haeckel, to describe the scientific study of interactions between organisms and their environment. *Ecology* as *oikos logos*, therefore, it literally means the field of knowledge about organisms in their homes – in their natural environment (Matczak, 2003); *Ecology* is a branch of science dealing with the economy of its ecosystems, as well as the structure and functioning of the biosphere, and directly and indirectly covers all phenomena concerning the interdependence between organisms and their assemblies, and their biotic and abiotic environment. Currently, it is significantly expanded, it also covers the human environment and the changes taking place in it resulting from human activity (Trojan, 1981; Odum, 1982; Remmert, 1985; Mieśmiński, 1991); Among the many different definitions of the concept of *ecology*, the essence of *ecology* seems to be the most fully captured by the definition of E. P. Odum, he defines it as “the science of the structure and functioning of nature in the understanding that man is part of nature” (Odum, 1982, p. 18). It can also be said to be “a story about a home to a living being”, a home understood as a whole environment (with biotic and abiotic elements of the environment), as well as “a story about nature” (Umiński, 1995, p. 12).

² All actions aimed at remedying the damage caused or preventing damage to the physical environment or natural resources, as well as actions aimed at reducing the risk of such damage or encouraging the efficient use of natural resources, including measures to save energy and use renewable energy sources. The science of environmental protection is *sozology* (Dobrzański, 2019).

³ The degree of environmental pollution, after exceeding it, the environment does not have the ability to self-clean and self-recreate biocenoses and ecosystems. The ecological crisis precedes the ecological catastrophe (Dobrzański, 2019; Hull, 1998; Weizsäcker, 1990; Meadows D.H., Meadows, D.L., Randers, 1995).

ści), pomaga w ukierunkowaniu i afirmacji życia niezależnie od warunków, stanowi komponent poczucia sensu życia i powinności" (Chlewiński, Zaleski, 1989, s. 1232; Chlewiński, Zaleski 1997, s. 260-262). Według F. J. Mazurka „godność w rozwoju osobowości w funkcjonowaniu człowieka spełnia funkcję integracyjną, orientacyjną, motywacyjną, obronną i krystalizującą tożsamość” (Mazurek, 2001, s. 49-53). Dzięki niej człowiek wykracza poza samego siebie. Sprawia ona, że człowiek widzi czytelnie sens swojego życia i miejsce w świecie, jest dla niego drogowskazem. To za jej przyczyną człowiek odnajduje odpowiedzi na pytania: kim jest, dokąd zdąża, jak ma żyć? (Chałas, 2003). Odnajdując je uświadamia sobie porządek świata i cel postawiony człowiekowi. Odkrywa siebie i swoje powołanie do tego, by być dobrym gospodarzem przyrody, dbać o nią i za jej sprawą również się doskonalić.

Zdaniem K. Chałas, godność osoby ludzkiej łączy się integralnie z porządkiem prawnym, do podstawowych praw należą: prawo do życia, wolności i rozwoju (Chałas, 2003). Potwierdzają to słowa Jana Pawła II, który mówił, że „godność osoby powinna znaleźć swój wyraz w porządku moralnym, prawnym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym” (Jan Paweł II, 1999, s. 93). Naruszenie któregoś z tych praw lub zaburzenie porządku warunkującego prawidłowy rozwój człowieka jest jednoznaczne z naruszeniem godności osoby ludzkiej. Afirmacja człowieka i jego godności powinna obejmować cały otaczający świat i przejawiać się w każdym działaniu ludzkim, także względem przyrody.

Obserwując historię człowieka (jego rozwoju), współcześnie zauważa się coraz wyraźniej bardzo szybki wzrost liczby zjawisk będących naruszeniem ludzkiej godności. Powodowane jest to bardzo szybkim rozwojem techniki, który skutkuje przewartościowaniem systemu wartości. Na pierwszy plan wysuwają się wyraźnie wartości materialne. Wartości moralne przesuwane są na drugi plan. Potwierdzeniem tego są między innymi spostrzeżenia H. Skolimowskiego, który zwraca uwagę na fakt, że w imię postępu materialnego degradowaliśmy człowieka. Człowiek zdegradowany, to człowiek poniżony, to człowiek, którego godność jest umniejszona, a więc jego człowieczeństwo jest umniejszone (Zawadzki, 2005).

Te naruszenia godności człowieka wywołują z kolei tworzenie się różnorodnych zaburzeń i deformacji w życiu ludzkości (w rozwoju człowieka). „Zaciera się granica między tym, ‘co trzeba’ a tym, ‘co można’, między dobrem a złem” (Kozielecki, 1977, s. 17-18). Przykładem tego typu tendencji jest zjawisko degradacji naturalnego środowiska życia człowieka. Brak poszanowania przyrody jest konsekwencją braku poszanowania praw człowieka, zaś naruszenie praw przyrody naruszeniem praw człowieka. Potwierdzają to słowa M. A. Krąpiec, który twierdził, że „człowiek jest całkowicie zanurzony

is a component of the sense of the meaning of life and obligations” (Chlewiński, Zaleski, 1989, p. 1232; Chlewiński, Zaleski 1997, pp. 260-262). According to F. J. Mazurek, “Dignity in the development of personality in human functioning fulfills an integrating, orientation, motivational, defensive and identity-crystallizing function” (Mazurek, 2001, pp. 49-53). Thanks to it, a human goes beyond themselves. It makes a person clearly see the meaning of their life and place in the world, it is a signpost for them. It is thanks to it that man finds answers to the questions: who are they, where are they going, how are they supposed to live? (Chałas, 2003). Finding them, they realize the order of the world and the goal set. They discover themselves and their calling to be a good host of nature, to care for it and thanks to it also to get better.

According to K. Chałas, the dignity of the human person is integrally connected with the legal order, the basic rights include: the right to life, freedom, and development (Chałas, 2003). This is confirmed by the words of John Paul II, who said that “the dignity of a person should find its expression in the moral, legal, cultural, social and economic order” (John Paul II, 1999, p. 93). According to K. Chałas, the dignity of a person is integrally connected with the legal order, the basic rights include: the right to life, freedom, and development (Chałas, 2003). This is confirmed by the words of John Paul II who said that “the dignity of a person should find its expression in the moral, legal, cultural, social and economic order” (John Paul II, 1999, p. 93).

When observing the history of man (development), it is nowadays more and more noticeable that the number of phenomena violating human dignity is growing rapidly. This is due to the very rapid development of technology, which results in a re-evaluation of the value system. Material values are clearly in the foreground. Moral values are relegated to the background. This is confirmed, inter alia, by the observations of H. Skolimowski who draws attention to the fact that in the name of material progress, we have degraded man. A degraded man is a humiliated man, a man whose dignity is diminished, so their humanity is diminished (Zawadzki, 2005).

The violations of human dignity, in turn, cause the formation of various disorders and deformations in the life of mankind (in human development). “The boundary between what is necessary and what can be, between good and evil is blurring” (Kozielecki, 1977, pp. 17-18). The degradation of the natural environment of human life is an example of this type of tendency. No respect for nature is a consequence of the failure to respect human rights, and the violation of the laws of nature is a violation of human rights. This is confirmed by the words of M. A. Krąpiec. He claimed that “man is completely immersed in the world and destroying the world is also destroying man” (Krąpiec, 1979, pp. 156-157).

w świecie i niszczenie świata jest zarazem niszczeniem człowieka” (Krąpiec, 1979, s. 156-157).

Powinność ochrony przyrody jest następstwem potrzeby ochrony ludzkiego życia, jego interesów i dobra. Troska o środowisko naturalne musi wpływać z poszanowania godności osoby ludzkiej, ponieważ człowiek jest „największym bogactwem Ziemi” (Jaromi 2005, s. 3).

Papież Jan Paweł II, za zły stan środowiska obarczył człowieka, który wykazuje brak poszanowania najwyższej wartości (wartość osoby ludzkiej i życia ludzkiego), będącej jego zdaniem również najważniejszą wartością proekologiczną. Brak szacunku dla godności człowieka zaowocował obojętnością wobec ludzi i świata, a więc cierpieniem ludzi i zagładą przyrody. Jan Paweł II przypomina, że, szacunek do życia, a przede wszystkim do ludzkiej godności, jest podstawową zasadą postępu ekonomicznego, przemysłowego i naukowego (Jan Paweł II, 1990).

Obserwujemy jednak niestety, że rozwój przemysłowy jest ważniejszy od rozwoju i dobra człowieka. Według J. Pawła II prowadzi to do pogardy człowieka. Rozwój moralny człowieka został daleko w tyle za rozwojem materialnym (Jan Paweł II, 1990). Zachowanie dbałości o godność człowieka zobowiązuje do przestrzegania praw człowieka, wypełniania powinności względem siebie i drugiego człowieka (Gajda, 2000). To zaś pociąga za sobą konieczność przestrzegania praw natury, złączonych nierozzerwalnie z człowiekiem. Wynika ona ze świadomości, że niszczenie środowiska naturalnego jest naruszeniem godności osoby ludzkiej i właściwej hierarchii wartości w życiu współczesnego człowieka.

Wartości proekologiczne z perspektywy uznania godności człowieka jako wartości najwyższej

Wartości jako kategoria należą do podstawowych pojęć stosowanych w różnych dziedzinach nauki, a także często są spotykane w życiu codziennym. Pojęcie to nie przez wszystkich jest rozumiane jednoznacznie. Ma ono kilka znaczeń i kilkadziesiąt odmian znaczeniowych. Termin ten pochodzi od łacińskiego słowa *valor* – „wartość” lub *valere* – „być wartym” i wszedł do kategorii filozoficznych stosunkowo niedawno. Do XIX wieku słowo to nie występowało w języku naukowym, a filozofia posługiwała się raczej pojęciem *dobra* lub *cnót* (Kowalczyk, 1986).

Natomiast współcześnie, zdaniem A. M. Krąpca, „wartość jest jakoś bytu, o ile ten jest przedmiotem intencyjnych aktów poznawczo-pożądczych” (Krąpiec, 1979, s. 173). Inne ujęcie tej kategorii znajdziemy w psychologii wartości, gdzie według Cz. Matuszewicza „wartość jest obiektem niezrealizowanej potrzeby, tym, co powinno być przyswajane i jest nim tak długo, dopóki nie zostanie osiągnięty” (Matuszewicz, 1975, s. 38).

The obligation to protect nature is a consequence of the need for protecting human life, its interests and well-being. Concern for the natural environment must result from respect for the dignity of the human person, because man is “the greatest wealth of the Earth” (Jaromi 2005, p. 3).

Pope John Paul II blamed a man for the poor condition of the environment who showed a lack of respect for the highest value (the value of the human person and human life), which, in his opinion, was also the most important pro-ecological value. The lack of respect for human dignity resulted in indifference to people and the world, and thus human suffering and the destruction of nature. John Paul II recalls that respect for life, and above all for human dignity, is the basic principle of economic, industrial and scientific progress (John Paul II, 1990).

Unfortunately, however, we can see that industrial development is more important than human development and well-being. According to J. Paul II, it leads to contempt of man. Human moral development has fallen far behind material development (John Paul II, 1990). Maintaining the care for human dignity obliges to respect human rights, fulfill obligations towards oneself and other people (Gajda, 2000). This in turn entails the observance of the laws of nature, inseparable from man. It results from the awareness that the destruction of the natural environment violates the dignity of the human person and the proper hierarchy of values in the life of modern man.

Pro-ecological values from the perspective of recognizing human dignity as the highest value

Values as a category are among the basic concepts used in various fields of science and are also often found in everyday life. This concept is not understood unequivocally by everyone. It has several meanings and several dozen meaning variations. The term comes from the Latin word *valor* – “value” or *valere* – “to be worth” and entered the philosophical categories relatively recently. Until the nineteenth century, this word did not appear in the scientific language, and philosophy used rather the concept of *good* or *virtues* (Kowalczyk, 1986).

Nowadays, according to A. M. Krąpiec, “value is the quality of being, as long as it is the subject of intentional cognitive-lusting acts” (Krąpiec, 1979, p. 173). Another approach to this category can be found in the psychology of values, where, according to Cz. Matuszewicz, “value is an object of an unrealized need, it should be assimilated and is so as long as it is not achieved” (Matuszewicz, 1975, p. 38).

In turn, in the field of sociology, G. Kloska states that “value is an object or feature of objects to

Z kolei na gruncie socjologii G. Kloska stwierdza, że „wartość to przedmiot lub cecha przedmiotów, do których ustosunkowują się ludzie i które oddziałują na ludzi, wpływając także na ich zachowania, lub mówiąc krótko: wartości to przedmioty ludzkich dążeń” (Kloska, 1982, s. 1982). Na gruncie pedagogiki personalistycznej, K. Olbrycht stwierdza, że „sam człowiek jest najwyższą wartością, ponieważ przysługuje mu bezwarunkowa godność osobowa [...] zaś jego działania bądź ich wymiary, które doskonałą go jako osobę, mają wartość absolutną [...] Przysługuje im statut wartości osobowych” (Olbrycht, 2002, s. 168).

M. Nowak wskazuje, że „wartości wyrażają to, co być powinno” i „czego pragniemy”, wpisują w rzeczywistość pewien „sens ostateczny”, ukazują to, co naprawdę istotne i do czego warto dążyć. [...] Stanowią podstawowy element ludzkich postaw i przyjętego stanowiska” (Michałowski, 1998, s. 103).

Kategoria wartości ulega zawężeniu, gdy złączymy ją z ekologią – mamy wówczas określenie wartości proekologiczne. Wartości proekologiczne, zdaniem S. Michałowskiego, są to wartości, które umożliwiają harmonijny rozwój osoby ludzkiej, przyrody i społeczeństwa” (Michałowski, 1998, s. 103). Wartości te „ureczywistniają się w kontakcie człowieka z naturą” (Michałowski, 1998, s. 118), „są cechami lub zespołami różnorodnych realnie istniejących bytów, ujmowanych jako przedmiot, forma i cel poznania, zainteresowania, upodobania i dążenia człowieka. Stają się one pomocne w życiu i rozwoju człowieka, zaspokajając różnorodne potrzeby oraz motywując do działań, nadając sens egzystencji” (Michałowski, 1998, s. 116).

Wartości proekologiczne mogą ukierunkować człowieka również na to dobro, jakim jest naturalne środowisko życia człowieka. Mogą one też prowadzić do innych wartości, a zwłaszcza mogą wprowadzać w wartości ponadczasowe (trwałe i całkowicie niezwiązane z rzeczami tego świata), takie jak: prawda, dobro i piękno. Mogą one wreszcie przyczyniać się do samorealizacji człowieka w jego godności i w jego człowieczeństwie (zarówno w wymiarze indywidualnym i społecznym).

Z kolei godność człowieka jest integralnie związana z pewną hierarchią wartości, w tym również wartości proekologicznych. Wprowadza w ich hierarchii właściwy ład i porządek. Dopiero skoncentrowanie się na człowieku jako wartości najwyższej zapewnia właściwą interpretację wartości proekologicznych, które tylko wówczas pełnią właściwą rolę w życiu i rozwoju człowieka. Koncentrując się na trosce o samego człowieka muszą one brać pod uwagę, że troska o życie i prawa przyrody, jest warunkiem koniecznym ludzkiego istnienia a zarazem wyrazem poszanowania praw człowieka. Potwierdzają to słowa A. Krąpca, który mówi, że „człowiek jest całkowicie zanurzony w świecie i niszczenie świata jest zarazem niszczeniem człowieka” (Krąpiec, 1978, s. 439). H. Skolimowski, mówiąc o regułach, jakimi powinni kierować się ludzie szanujący

which people respond and which affect people, also influencing their behavior, or in short: values are objects of human aspirations” (Kloska, 1982, p. 1982). Pursuant to personalistic pedagogy, K. Olbrycht states that “man himself is the highest value, because he or she is entitled to unconditional personal dignity [...] and his actions or their dimensions, which perfect him as a person, have an absolute value [...] They are entitled to the statute of personal values” (Olbrycht, 2002, p. 168).

M. Nowak points out that “values express what should be” and “what we want”, inscribe a certain “ultimate meaning” into reality, show what is important and what is worth striving for. [...] They are the basic element of human attitudes and the adopted position” (Michałowski, 1998, p. 103).

The category of value is narrowed down when we combine it with ecology – then we have the definition of pro-ecological values. According to S. Michałowski, pro-ecological values are the values that enable the harmonious development of a person, nature, and society” (Michałowski, 1998, p. 103). The values “are realized in the contact between man and nature” (Michałowski, 1998, p. 118), “they are features or sets of various real beings, understood as the object, form and goal of human cognition, interests, likes and desires. They become helpful in human life and development, satisfying various needs and motivating to action, giving meaning to existence” (Michałowski, 1998, p. 116).

Pro-ecological values can also direct a person to this good, the natural environment of human life. They can also lead to other values, and especially they can introduce timeless values (permanent and completely unrelated to the things of this world), such as: truth, goodness, and beauty. Finally, they can contribute to man’s self-fulfillment in his dignity and humanity (both in the individual and social dimension).

In turn, human dignity is integrally connected with a certain hierarchy of values, including pro-ecological values. It introduces proper order in their hierarchy. Only focusing on man as the highest value ensures the correct interpretation of pro-ecological values, which only then can play a proper role in human life and development. Concentrating on the concern for man himself, they must take into account that concern for life and the law of nature is a necessary condition for human existence and an expression of respect for human rights. This is confirmed by the words of A. Krąpiec, who says that “man is completely immersed in the world and destroying the world is also destroying man” (Krąpiec, 1978, p. 439). H. Skolimowski, speaking of the rules that should be followed by people who respect the environment, emphasizes in them the personal value of a human being, considering the human being as the goal of civilization’s endeavors, never as a tool or means. It specifies it in the form of rules:

środowisko podkreśla w nich wartość osobową człowieka, uważając istotę ludzką za cel dążeń cywilizacyjnych, nigdy za narzędzie lub środek. Dookreśla to w postaci reguł:

- „postępuj tak, aby zachować i spotęgować ewolucję w jej rozwoju, albowiem jesteś jej częścią; z tej reguły wynikają bardziej szczegółowe;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować życie we wszystkich jego formach;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować ekologiczne habitaty, będące podstawą do kontynuacji życia, świadomości i wrażliwości;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować najbardziej rozwinięte aspekty ewolucji: świadomość, samoświadomość, wrażliwość, twórczość;
- postępuj tak, aby zachować i spotęgować życie ludzkie, które jest arką zawierającą w sobie najbardziej drogie atrybuty ewolucji” (Skolimowski, 1991, s. 79-80).

Wyraźne uznanie godności osoby ludzkiej za wartość najwyższą – cel wszelkich dążeń, sens realizacji innych wartości, wyłania i definiuje wartości proekologiczne, jak również określa ich rolę, jako środka do realizacji wartości godności osoby ludzkiej. Taka perspektywa patrzenia na wartości proekologiczne umożliwia ich charakterystykę oraz wprowadza w tej grupie określony porządek – hierarchię wartości proekologicznych. Ten sposób patrzenia na wartości proekologiczne stanowi dzisiaj, w realiach zagrażającego człowiekowi kryzysu ekologicznego, drogę, która poprzez kształtowanie wizji człowieka ekologicznego, prowadzi do realizacji najwyższego celu dążeń ludzkich – *godności osoby ludzkiej*.

Wartości proekologiczne układają się w dwie grupy i zarazem płaszczyzny. Pierwszą z nich tworzą wartości niejako bezpośrednio zogniskowane i związane z godnością osoby ludzkiej – bezpośrednio warunkują jej realizację, stąd też można im nadać miano naczelných wartości proekologicznych. Należy do nich *szacunek dla życia* (rewerencja) i *zdrowia* osoby ludzkiej. Drugą grupę tworzą wartości, które wprowadzają w realizację wartości naczelných. Od nich uzależniona jest ich realizacja. Można je określić mianem grupy wartości proekologicznych pośrednich (służą pośrednio realizacji dobra osoby ludzkiej), są to: *wrażliwość, odpowiedzialność, powściągliwość, solidarność* (wspólnotowość), *praca* (sumiennie wykonywana praca), *odwaga bycia, mądrość*.

Krótkiej charakterystyki wartości proekologicznych dokonamy zgodnie z zaprezentowanym podziałem. Na początek omówimy grupę naczelných wartości proekologicznych:

1. *Szacunek dla życia* (rewerencja życia) – uznanie życia ludzkiego za wartość samą w sobie, w całej rozciągłości trwania życia ludzkiego, od zagadnień prokreacji ekologicznej poprzez szacunek dla naturalnej płodności i respektowanie naturalnych i ekologicznych zasad

- “act in such a way as to preserve and increase the evolution in its development, for you are part of it; from this rule more detailed follow;
- act to preserve and increase life in all its forms;
- act to preserve and enhance ecological habitats, being the basis for the continuation of life, awareness and sensitivity;
- act in such a way as to preserve and enhance the most developed aspects of evolution: awareness, self-awareness, sensitivity, creativity;
- act in such a way as to preserve and enhance human life, which is the ark containing the most precious attributes of evolution” (Skolimowski, 1991, pp. 79-80).

Clear recognition of human dignity as the highest value – the goal of all aspirations, the sense of realization of other values, selects and defines pro-ecological values, as well as defines their role as a means of realizing the value of human dignity. This perspective of looking at pro-ecological values enables their characterization and introduces a specific order in this group – the hierarchy of pro-ecological values. This way of looking at pro-ecological values is today, in the reality of the ecological crisis that threatens man, the way which, by shaping the vision of an ecological man, leads to the realization of the highest goal of human aspirations – *human dignity*.

Pro-ecological values are organized into two groups and at the same time levels. The first of them consists of values that are directly focused and related to the dignity of the human person – they directly condition its implementation; hence they can be called the main pro-ecological values. They include *respect for the life* (reverence) and *health* of the human person. The second group consists of values that introduce the values of primates. Their implementation depends on them. They can be described as a group of indirect pro-ecological values (they serve indirectly to achieve the good of the human person), they are: *sensitivity, responsibility, restraint, solidarity (community), work (conscientiously performed work), courage to be, wisdom*.

We will make a short description of pro-ecological values in accordance with the presented division. To begin with, we will discuss a group of the key pro-ecological values:

1. *Respect for life* (life reverence) – recognition of human life as a value, throughout the entire duration of human life, from the issues of ecological procreation through respect for natural fertility and respecting the natural and ecological principles of fertility planning. It is the leading and fundamental pro-ecological value because it is an expression of respect for human dignity. The fundamental belief in the right of beings to life and its defense (Tyburski, 1999, Skubała, Kukowka, 2010), shaping the obligation to protect all life relates to it.

planowania płodności. Stanowi on wiodącą i fundamentalną wartość proekologiczną, ponieważ jest wyrazem szacunku do godności człowieka. Z nim związane jest fundamentalne przekonanie o prawie istot do życia i jego obrony (Tyburski, 1999, Skubała, Kukowka, 2010), kształtujące nakaz obowiązku ochrony wszelkiego życia.

2. *Zdrowie* (troska o zdrowie swoje i innych) – wartość życia jest dla większości ludzi mniej lub bardziej oczywista. Związek między naszym zdrowiem a zdrowiem przyrody nie budzi tylu kontrowersji, co inne wartości proekologiczne. Wpływ zdrowego otoczenia przyrodniczego na zdrowie ludzi jest naukowo dowiedziony. Przyczyniła się do tego głównie bogata wiedza medyczna, jak też problem ciągłych i wciąż pojawiających się nowych dolegliwości, zwanych chorobami cywilizacyjnymi. Wraz z rozwojem tych chorób, człowiek coraz bardziej zdaje sobie sprawę z faktu, że zdrowie jego i wszelkich form żywych, zależy od tego, w jakim stopniu żyje on w harmonii ze światem przyrody. W tej perspektywie, życie (zdrowie) wyraźnie jawi się, jako wartość, o którą należy zabiegać poprzez utrzymywanie równowagi ekologicznej (Tyburski, W. 1999; Sobczuk, 2017).

Wartość życia i zdrowia, zależne są z kolei od grupy innych wartości (niejako odsłaniają inną grupę i poziom występowania wartości proekologicznych), bez których nie mogłyby istnieć. Można do nich zaliczyć:

3. *Wrażliwość* (współczucie – w związku z wychowaniem proekologicznym widziane jako czułość, brak obojętności na piękno przyrody i problemy środowiska). Wiele się mówi o tym, że aby ukształtować człowieka ekologicznie należy od najmłodszych lat zaczynać uwrażliwiać go na przyrodę. Kształtując wrażliwość ekologiczną otwiera się serce i umysł na świat, ludzi i przyrodę. Dzięki niej człowiek nie jest sam dla siebie, lecz potrafi żyć i działać dla drugiego człowieka. Wiodące miejsce wrażliwości w tej grupie wartości proekologicznych, potwierdzają poglądy S.Cz. Michałowskiego, według którego znajduje się ona pomiędzy szacunkiem (czcią) dla życia a odpowiedzialnością (kolejną wartością proekologiczną), „łącząc je w przestrzeni etycznej” (Michałowski, 1998, s. 132). Współczucie jest sposobem rozumienia życia i zarazem wartością proekologiczną.
4. *Odpowiedzialność* (wartość rozumiana jako powinność dbania o stan środowiska, zdrowie własne i innych ludzi). Zajmuje ona również szczytne miejsce wśród wartości proekologicznych. Rezerwuje się jej szczególnie wysokie miejsce w hierarchii wartości środków, ponieważ wiąże się z innymi wartościami, towarzyszy ich realizacji, postrzeganiu oraz

2. *Health* (concern for one's own health and that of others) – the value of life is rather obvious to most people. The relationship between our health and the health of nature is not as controversial as other ecological values. The impact of a healthy natural environment on human health is scientifically proven. This was mainly due to the rich medical knowledge, as well as the problem of constant and constantly emerging new ailments, known as civilization diseases. As the diseases develop, man becomes more and more aware of the fact that his health and that of all living forms depends on the degree to which he lives in harmony with the natural world. From this perspective, life (health) clearly appears as a value that should be strived for by maintaining ecological balance (Tyburski, W. 1999; Sobczuk, 2017).

The value of life and health, in turn, depends on a group of other values (they reveal a different group and the level of occurrence of pro-ecological values), without which they could not exist. They can include:

3. *Sensitivity* (compassion – in connection with pro-ecological upbringing seen as tenderness, lack of indifference to the beauty of nature and environmental problems). Much is said about the fact that to shape man ecologically, it is necessary to start sensitizing them to nature from an early age. By shaping ecological sensitivity, the heart and mind are opened to the world, people, and nature. Thanks to it, man is not alone for oneself, but is able to live and act for another person. The leading place of sensitivity in this group of pro-ecological values is confirmed by the views of S.Cz. Michałowski, according to which it is situated between respect (reverence) for life and responsibility (another pro-ecological value), “combining them in an ethical space” (Michałowski, 1998, p. 132). Compassion is a way of understanding life and is also a pro-ecological value.
4. *Responsibility* (as a value understood as the duty to care for the state of the environment, one's own and other people's health). It also has a noble place among pro-ecological values. It is reserved for a particularly high place in the hierarchy of the value of resources as it is associated with other values, accompanies their implementation, perception, and negation. From the very beginning of its development, it should flow from reverence (recognizing human life as a value in itself) – born (developing) out of sensitivity and manifesting itself both in the context of thinking and in action (Skolimowski, 1992). A responsible approach to life should be shaped in a person from the very beginning, it helps to develop life and integrate with it internally.
5. *Restraint* (as a value understood by moderation, self-control in the use of nature's goods).

negowaniu. Już od samych początków swojego rozwoju powinna wypływać z rewerencji (uznania życia ludzkiego za wartość samą w sobie) – rodząc się (rozwijając się) z wrażliwości i przejawiając się zarówno w kontekście myślenia jak i w działaniu (Skolimowski, 1992). Odpowiedzialny sposób podejścia do życia należy kształtować u człowieka od samego początku, pomaga rozwijać się życiu oraz integrować się z nim wewnątrz.

5. *Powściągliwość* (jako wartość rozumiana przez umiar, panowanie nad sobą w korzystaniu z dóbr natury). Istotne miejsce wśród prezentowanej grupy wartości proekologicznych zajmuje wartość, która niejako wyrasta z odpowiedzialności, jest nią umiarkowanie (powściągliwość) w korzystaniu z bogactw naturalnych. Jest ona wyrazem świadomości współistnienia w świecie wraz z innymi stworzeniami. To współistnienie to nie życie czymś kosztem, lecz dzielenie się i wzajemna pomoc. Bogactwa mineralne Ziemi, woda, gleba, a nawet czyste powietrze są wyczerpywane. Przeciwdziałanie kryzysowi środowiska nie będzie skuteczne bez ograniczeń w ich eksploatacji. Powściągliwie nie oznacza w żadnym razie życia w „...nędzy, samozaparcia czy abnegacji” (Skolimowski, 1992, s. 157), lecz życie mniejszymi środkami, dla dobra człowieka wewnętrznego. Najbliższe właściwemu rozumieniu tej wartości jest wezwanie starożytnych Rzymian: *Ne guid nimis* – „nic w nadmiarze” (Tyburski, 1999, s. 167). Chodzi raczej o odrzucenie zachłanności i niepohamowania apetytu na rzecz umiaru i rozsądku. To modyfikacja dotychczasowego stylu życia i pohamowanie konsumpcyjnego podejścia do dóbr natury.
6. *Solidarność* (wartość rozumiana jako wspólnotowość w działaniach na rzecz ochrony środowiska). Zaszczytne miejsce wśród wartości proekologicznych (pośrednich) zajmuje solidarność (wspólnotowość), będąca ważnym komponentem myślenia ekologicznego. Solidarność, to swego rodzaju nieustanna dyspozycyjność w stosunku do realizowania części dobra wspólnego (jakim jest przecież przyroda), przypadającego osobie, jako członkowi pewnej wspólnoty. Człowiek urzeczywistnia to dobro z przeświadczeniem, że czyni dobro również sobie. Założeniem takiej postawy jest także stała wrażliwość na aktualne potrzeby wspólnoty (Szymczak, 2003).
7. *Praca* (praca jako wartość proekologiczna łączona z solidnością, sumiennością, dokładnością wykonywania zadań i obowiązków, przyczyniająca się do oszczędności zasobów przyrody). Jest kolejną wartością wskazywaną w etyce środowiskowej i wpływającą na rozwój człowieka. Dokładnie chodzi tutaj nie tyle o samą pracę (jakkolwiek wykonywaną), ale

An important place among the presented group of pro-ecological values is occupied by the value which, as it were, arises from responsibility, which is moderation (restraint) in using natural resources. It is an expression of the awareness of coexistence in the world with other creatures. This coexistence is not living at someone else's expense, but sharing and mutual help. The Earth's mineral riches, water, soil, and even clean air are being depleted. Counteracting the environmental crisis will not be effective without limiting their exploitation. Restrainedly does not mean in any way living in "... poverty, self-denial, or abnegation" (Skolimowski, 1992, p. 157), but living with smaller means, for the good of the inner man. The call of the ancient Romans: *Ne guid nimis* – "nothing in excess" is the closest to the proper understanding of this value (Tyburski, 1999, p. 167). It is rather about rejecting greed and unrestrained appetite in favor of moderation and common sense. It is a modification of the current lifestyle and inhibition of the consumption approach to nature's goods.

6. *Solidarity* (as a value understood as community in activities for the protection of the environment). An honorable place among pro-ecological (indirect) values is solidarity (community), which is an important component of ecological thinking. Solidarity is a kind of constant availability in relation to the realization of a part of the common good (which, after all, is nature) which belongs to a person as a member of a certain community. Man does this good with the conviction that they also do good to themselves. The assumption of such an attitude is also constant sensitivity to the current needs of the community (Szymczak, 2003).
7. *Work* (work as a pro-ecological value combined with reliability, diligence, accuracy in carrying out tasks and duties, contributing to the saving of natural resources). It is another value indicated in environmental ethics and influencing human development. It is exactly not so much about the work itself (however performed), but about emphasizing reliability and diligence in its performance. Work teaches reliability and savings, which shapes a person and gives them a fuller pro-ecological dimension. Work play an important role in educating people. According to Franciszek Kampka, "it is impossible to educate properly which would not consider the sense and importance of work for the proper development of a person. If it is a way of self-realization of a person, then an education which would not expose the values and would not provide the right models would be, in the strict meaning, a degradation of a young person" (Kampka, 1990, p. 22).

o podkreślenie rzetelności, sumienności przy jej wykonywaniu. Praca uczy solidności oraz oszczędności, przez co kształtuje osobę oraz nadaje jej pełniejszy wymiar proekologiczny. Praca stanowi bardzo ważną rolę w wychowaniu człowieka. Według Franciszka Kampki „niemożliwe jest właściwe wychowanie, które nie uwzględniałoby sensu i ważności pracy dla prawidłowego rozwoju człowieka. Jeśli jest ona sposobem samourzeczywistnienia się osoby ludzkiej, to wychowanie, które nie eksponowałoby tych wartości i nie dostarczało właściwych wzorów, byłoby w ścisłym sensie degradacją młodego człowieka” (Kampka, 1990, s. 22).

8. *Odwaga bycia* (rozumiana jako śmiałość, autentyczność w manifestowaniu i dokonywaniu wyborów proekologicznych). To inspirowanie innych do zachowań proekologicznych (życia ekologicznego), bycie drogowskazem dla innych. Wiąże się często z podejmowaniem bolesnych i trudnych, ale wolnych wyborów prośrodowiskowych, a także narażaniem się innym ludziom i poglądom dla zachowania prawości sumienia. To wiara w sens proekologicznego sposobu myślenia, wynikającego z rozwijającej się świadomości ekologicznej, która czyni człowieka osobą wolną w dążeniu do wyższych wartości, uznanych za swoje. Cechuje ona kogoś, kto posiada odwagę „płynąć przeciw prądowi”, przeciwstawiać się egotyzmowi oraz modzie czy też opinii” (Michałowski, 1998, s. 109).
 9. *Mądrość* (jako umiejętność podejmowania właściwych wyborów proekologicznych). Mądrość proekologiczna to celowe przyczynianie się do ochrony przyrody, poprzez podejmowanie właściwych wyborów proekologicznych. Mądrość ekologiczna to sztuka właściwego życia w zgodzie z przyrodą, czyli życie z poczuciem przynależności do przyrody i świata (Drengson, 1989). To nie tylko recepta na ochronę przyrody, ale recepta na życie.
 10. *Miłość* (wiązana z głębokim uczuciem, odczuwaniem silnej więzi emocjonalnej z całym stworzeniem – człowiekiem i całą przyrodą, chęć bycia razem i obdarzania szczęściem). Kolejną wartością sprzyjającą kształtowaniu właściwej relacji człowiek-środowisko jest miłość. Na niej opierają się wszystkie wartości. Miłość do przyrody jest silnym odczuwaniem więzi emocjonalnej i bycia z wszelkim stworzeniem, jest gotowością bezinteresownego oddania się mu i służenia. W ujęciu chrześcijańskim może ona być wyrażona w dwojaki sposób i na te dwa sposoby motywuje i przyczynia się do ochrony środowiska (Michałowski, 1998; Sobczuk, 2017).
 11. *Nadzieja* (jako pozytywne nastawienie ku przyszłości, wiara w możliwość przezwyciężenia kryzysu ekologicznego). Pozwalając
8. *Courage to be* (understood as boldness, authenticity in manifesting and making pro-ecological choices). It is inspiring others to pro-ecological behavior (ecological life), being a signpost for others. It is often associated with making painful and difficult, but free pro-environmental choices, as well as exposing oneself to other people and views to maintain your righteous conscience. It is a belief in the sense of the pro-ecological way of thinking, resulting from the developing ecological awareness, it makes man a free person in the pursuit of higher values, recognized as their own. It characterizes someone who has the courage to “swim against the current”, oppose selfishness and fashion or opinion” (Michałowski, 1998, p. 109).
 9. *Wisdom* (as the ability to make the right ecological choices). Pro-ecological wisdom is deliberate contribution to nature protection by making the right pro-ecological choices. Ecological wisdom is the art of living properly in harmony with nature, that is living with a sense of belonging to nature and the world (Drengson, 1989). It is not only a recipe for nature conservation, but a recipe for life.
 10. *Love* (associated with a deep feeling, feeling a strong emotional bond with all creation – man and all nature, willingness to be together and bestow happiness). Another value that contributes to shaping a proper human-environment relationship is love. All values are based on it. Love for nature is a strong feeling of emotional bond and being with all creation, it is a readiness to selflessly surrender and serve it. In Christian terms, it can be expressed in two ways and in the two ways it motivates and contributes to environmental protection (Michałowski, 1998; Sobczuk, 2017).
 11. *Hope* (as a positive attitude towards the future, faith in the possibility of overcoming the ecological crisis). By allowing us to look to the future with faith – our ecological future, it motivates people to act, gives strength to fight adversities, to take pro-ecological actions. It strengthens and gives meaning to pro-ecological courage, what would courage be without hope as part of our ontological structure, our way of existence? (Michałowski, 1998). Hope must exist for man to believe that they are able to overcome the ecological crisis, that they can change their attitude towards nature to save the world and themselves on time. Hope gives us strength to follow other pro-ecological values (Sobczuk, 2017).
- Realizing the values builds the content character of human dignity (Mazurek, 2001). The same can be considered the highest pro-ecological value. Thanks to it, man reads the value of nature and the meaning of their existence, discovers pro-ecological values and their hierarchy that help realize dignity.

z wiarą spojrzeć w przyszłość – naszą ekologiczną przyszłość, motywuje ludzi do działań, daje siłę do walki z przeciwnościami, do podejmowania działań proekologicznych. Wzmacnia i nadaje sens odwadze proekologicznej, czymże byłaby odwaga bez nadziei jako część naszej struktury ontologicznej, sposobu naszego istnienia” (Michałowski, 1998). Nadzieja musi istnieć, żeby człowiek uwierzył, że jest w stanie przezwyciężyć kryzys ekologiczny, że w jego mocy jest zmiana stosunku do przyrody, by zdążyć na czas uratować świat i siebie. Nadzieja daje, więc siłę do kierowania się pozostałymi wartościami proekologicznymi (Sobczuk, 2017).

Urzeczywistnianie tych wartości buduje treściwy charakter godności człowieka (Mazurek, 2001). Ją samą zaś można uznać za najwyższą wartość proekologiczną. Dzięki niej człowiek odczytuje wartość przyrody i sens swojego istnienia, odkrywa wartości proekologiczne i ich hierarchię, które pomagają mu tę godność realizować. Według K. Wojtyły „nieustanna konfrontacja swojego bytu z przyrodą doprowadza człowieka na próg zrozumienia osoby oraz jej godności. [...] Uznawać godność człowieka to znaczy wyżej stawiać jego samego niż wszystko cokolwiek od niego pochodzi w widzialnym świecie” (Wojtyła, 1994, s. 418).

Wnioski

Respektowanie godności człowieka i wy wpływających z niej wartości proekologicznych, stanowi najlepszą gwarancję zarówno na wyjście z zaistniałego kryzysu ekologicznego, jak też trwanie we właściwych relacjach ze światem przyrody. Z godności człowieka, jako najwyższej wartości proekologicznej, oprócz wspomnianej powyżej właściwej hierarchii wartości proekologicznych, wyłania się również naczelną zasadą proekologiczną, którą można określić jako *bycie kimś dla drugich*. Godność człowieka nawołuje o jej uszanowanie ze strony drugiej osoby. „Osobie jako osobie należna jest afirmacja, znajdująca swój wyraz w czynie skierowanym pod jej adresem bez względu na korzyści” (Michałowski, 1998, s. 121).

Ten szacunek do bliźniego, pociąga za sobą zobowiązanie, ale i pragnienie szanowania i cenięcia środowiska naturalnego ze względu na dobro tej osoby (wynikające z naturalnych potrzeb rozwojowych człowieka). *Bycie kimś dla drugich* to szczególnie sposób bycia, w którym przedkłada się dobro drugiego człowieka – troszczy się o innych – „... dzięki czemu uzyskuje się wiele i dla siebie...” (Michałowski, 1998, s. 103). Człowiek kierujący się tą zasadą, widzi środowisko przyrodnicze jak dobro wspólne i przyjmuje postawę altruistyczną względem drugiego człowieka.

Zasada ta może być fundamentem, punktem zaczepienia dla wspomnianego kanonu wartości proekologicznych – mieszczących się w niej i z niej

According to K. Wojtyła, “the constant confrontation of one’s being with nature leads man to the threshold of understanding the person and their dignity. [...] To recognize the dignity of man means to place them higher than anything that comes from him in the visible world” (Wojtyła, 1994, p. 418).

Conclusion

Respecting human dignity and the pro-ecological values resulting from it is the best guarantee both for overcoming the ecological crisis that has arisen, as well as maintaining proper relations with the world of nature. The main pro-ecological principle, which can be defined as *being someone to others* also emerges from human dignity as the highest pro-ecological value, in addition to the above-mentioned proper hierarchy of pro-ecological values. Godność człowieka nawołuje o jej uszanowanie ze strony drugiej osoby. „Osobie jako osobie należna jest afirmacja, znajdująca swój wyraz w czynie skierowanym pod jej adresem bez względu na korzyści” (Michałowski, 1998, s. 121). Human dignity calls for respect from the other person. “A person as a person deserves an affirmation, finding its expression in the action directed at him, regardless of the benefits” (Michałowski, 1998, p. 121).

This respect for one’s neighbor entails a commitment, but also a desire to respect and value the natural environment for the sake of that person’s good (resulting from the natural developmental needs of a human being). *Being someone to others* is a special way of being in which the good of the other person is given priority – caring about others – “... thanks to which one obtains a lot and for themselves...” (Michałowski, 1998, p. 103). A person guided by this principle sees the natural

wyływających. Można również powiedzieć, że zawiera się w niej wizja (koncepcja) *człowieka ekologicznego* jako osoby zintegrowanej ze sobą i ze światem – jest ona jego ujęciem i ideałem. Określa szczególnie sposób bycia osoby w świecie, który polega na *byciu kimś dla drugich*. Pomaga wytyczyć wartości proekologiczne, które w relacji człowiek – środowisko powinny być potwierdzeniem godności osoby ludzkiej.

environment as a common good and adopts an altruistic attitude towards other people.

This principle can be a foundation, a starting point for the canon of pro-ecological values – contained in it and resulting from it. It can also be said that it contains the vision (concept) of an ecological man as a person integrated with himself and with the world – it is his approach and ideal. It describes a special way of being in the world, it consists in being someone for others. It helps to set pro-ecological values, in the human-environment relationship they should be a confirmation of the dignity of the human person.

Literatura / References:

1. Chałas, K. (2003). Wychowanie ku wartościom. *Elementy teorii i praktyki*. t. 1. Lublin – Kielce: Wydawnictwo Jedność.
2. Chlewiński, Z., Zaleski Z. (1989). *Godność*. W: L. Bieńkowski (red.). *Encyklopedia Katolicka*. t. 5. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
3. Chlewiński, Z., Zaleski Z. (1997). *Godność*. W: J. Herbut (red.). *Leksykon filozofii klasycznej* (s. 260-262). Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
4. Dobrzańska, B., Dobrzański, G., Kiełczewski, D. (2019). *Ochrona środowiska i przyrody*. W: G. Dobrzański (red.). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
5. Drengson, A. R. (1989). *Uwagi o ekozofii*. W: J. Korbel, J. Tyrlik (red.). *Zielona Antologia*. s.21, Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
6. Gajda, J. (2000). *Honor, godność, człowieczeństwo*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
7. Hull, Z. (1998). Istota i uwarunkowania obecnego kryzysu ekologicznego. W: *Humanistyka, przyrodoznawstwo, technika w obliczu kryzysu biosfery. Materiały IV Olsztyńskiego Sympozjum Ekologicznego Olsztyn-Wąplewo*. Olsztyn: Wydawnictwo WSP.
8. Jan Paweł II. (1990). *Pokój z Bogiem Stwórcą – pokojem ze stworzeniem*. Orędzie na XXIII Światowy Dzień Pokoju.
9. Jan Paweł II. (1999). *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
10. Jaromi, S. J. (2005). Chrześcijańska Ewangelia życia. W: *Chrześcijanin a ekologia*. II Kongres tematyczny poświęcony ekologii. Warszawa: Wydawnictwo Sekretariatu Ogólnopolskiej Rady Ruchów Katolickich.
11. Kampka, F. (1990). *Istota i zadania związków zawodowych w świetle dokumentów społecznych Kościoła*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
12. Kloska, G. (1982). *Ujęcia, teorie i badania wartości w naukach społecznych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
13. Kowalczyk, S. (1986). Filozoficzne koncepcje wartości. *Collectanea Theologica*, 37-51.
14. Kozielski, J. (1977). *O godności człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Czytelnik.
15. Krąpiec, M. A. (1979). *Ja – człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
16. Krąpiec, M. A. (1978). *Cywilizacja miejska i człowiek*. W: B. Bejze (red.). *W kierunku chrześcijańskiej kultury*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
17. Matczak, P. (2003). *Ekologia*. W: T. Pilch (red.). *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
18. Matuszewicz, Cz. (1975). *Psychologia wartości*. Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
19. Mazurek, F. J. (2001). *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka* (s. 18-53). Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
20. Meadows D. H., Meadows, D. L., Randers, J. (1995). *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Współpracy z Klubem Rzymskim.
21. Michałowski, S. Cz. (1998). *Dziecko. Przyroda. Wartości*. W: B. Dymara, S. C. Michałowski, L. Woltman-Mazurkiewicz (red.). *Dziecko w świecie przyrody – książka do wychowania proekologicznego* (s. 109-132). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
22. Mierzwiński, A. (1991). *1000 słów o ekologii i ochronie środowiska*. Warszawa: Wydawnictwo Bellone.
23. Nowak, M. (2000). *Podstawy pedagogiki otwartej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
24. Odum, E. P. (1982). *Podstawy ekologii*. Warszawa: Wydawnictwo PWRiL.

25. Piwowarski, W. (1993). *Słownik Katolickiej Nauki Społecznej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PSX. Wydawnictwo Misjonarzy Klaretynów „Palabra”.
26. Remmert, H. (1991). *Ekologia*. Warszawa: Wydawnictwo PWRiL.
27. Skolimowski, H. (1991). *Medytacje*. Wrocław: Wydawnictwo Astrum.
28. Skolimowski, H. (1992). *Nadzieja matką mądrych*. Łódź: Wydawnictwo Akapit Press.
29. Skubała, P., Kukowka, I. (2010). 10 zasad jak uczyć o przyrodzie, by budować motywację do działań ekologicznych. *Zeszyty Ekologiczne*. Nr 1. Bystra: Pracowania na rzecz Wszystkich Istot.
30. Sobczuk, S. (2017). *Wychowanie do wartości proekologicznych w zreformowanej szkole polskiej*. Biała Podlaska: Wydawnictwo: Arte.
31. Szlaga, J. (1996). *Godność i upadek człowieka a jego środowisko*. W: K. Popielski (red.). *Człowiek – wartości – sens*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
32. Szymczak, W. (2003). *Edukacja a problemy ubóstwa w nauczaniu Jana Pawła II*. Kraków: Wydawnictwo NOMOS.
33. Trojan, P. (1981). *Ekologia ogólna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
34. Tyburski, W. (1999). *Aksjologia ochrony środowiska przyrodniczego*. W: J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red.). *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. (s. 154-167). Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
35. Tyburski, W. (1999). *Z zagadnień etyki środowiskowej*. W: J. M. Dołęga, J. W. Czartoszewski (red.). *Ochrona środowiska w filozofii i teologii*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej.
36. Tyburski, W. (1999). *Główne kierunki i zasady etyki środowiskowej*. W: A. Papuziński (red.). *Wprowadzenie do filozoficznych problemów ekologii*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
37. Weizsäcker, C. F. (1990). *Refleksje końcowe*. W: K. Michalski (red.). *O kryzysie*. Warszawa: Wydawnictwo Res Publica.
38. Wojtyła, K. (1994). *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL.
39. Zawadzki, P. (2005). World as sanctuary. *Zielone brygady*, nr 3-4. W: <http://zb.eco.pl/publication/byIssue/88>, (dostęp 2021.03.21)